

yımlamıştır (Beyrut 1407/1987). 6. *Risâle fî hisâbi'l-keşr ma'a's-şahîh*. Ferâzile ilgili olup Kemâl Yûsuf el-Hût tarafından Rahbî'nin *er-Rahbiyye*'sine Bedreddin el-Mardîni'nin yazdığı şerh ile birlikte neşredilmiştir (Beyrut 1409/1989, 2. bs.).

Muhammed el-Hût'un kaynaklarda adı geçen diğer eserlerinden bazıları şunlardır: *Hâşiye 'alâ Şerhi İbn Hacer li'l-Erbâ'ine'n-Neveviyye, Kitâb fî Zikri es-mâ'i'ricâlî'd-qu'afâ' ve'l-metrûkîn, Kitâb fî Beyâni'z-za'if min ehadîşî'l-Câmî'i's-şagîr, Kitâb fî Esmâ'i ricâlî'l-Buĥârî, el-Vazzâ'un ve mâ vaẓâ'u* (diğer eserleri ve nüshaları için bk. Mahmûd Selîm el-Hût, s. 150-161). Mahmûd Selîm el-Hût, Muhammed el-Hût'a dair geniş bir çalışma yapmıştır (bk. bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed el-Hût, *el-Eĥâdişü'l-müşkile fi'r-rûte* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1403/1983, Kâsım Ebû'l-Hasan el-Küstî'nin yazdığı biyografi, s. 7-8; a.m.f.. *Resâ'il fi beyâni 'akâ'id Ehlî's-sünne ve'l-cemâ'a* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1404/1984, s. 24, 70, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 8-19; a.m.f.. *Muĥtaşaru Bedri'l-münîr* (nşr. Kemâl Yûsuf el-Hût), Beyrut 1407/1987, s. 17, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. 5-12; Tâhâ el-Velî, *Beyrût fi't-târiĥ ve'l-hadâire ve'l-umrân*, Beyrut 1993, s. 287-288; Ömer Abdüsselâm Tedmürî, *Mevsû'atü 'ulemâ'i'l-müslimîn fi târiĥi Lübnân el-İslâmî: Ricâlü'l-ĥadiş ve'l-ülümü'l-insâniyye*, Beyrut 1414/1993, IV, 143-151; Mahmûd Selîm el-Hût, *Şeyĥu Beyrût el-allâme el-imâm Muhammed el-Hût*, Beyrut 1994.

ABDÜLKADİR ŞENEL

MUHAMMED HÜSEYİN MEVLEVÎ

(محمد حسين مولى)

(1840-1920)

Ehl-i hadîs hareketinin ileri gelenlerinden Hindistanlı âlim.

17 Muharrem 1256'da (21 Mart 1840) Pencap eyaletinde Amritsar yakınlarındaki Gordaspûr şehrine bağlı Batâle beldesinde doğdu. Bu sebeple Batâlevî (Batâlvî) nisbesiyle de anılır. Babasının adı Abdürrahîm (Rahîmbahş), dedesinin adı Zevk Muhammed'dir. İlk öğrenimini Batâle'de, yüksek öğrenimini Delhi, Aligarh ve Leknev'de yaptı. Müftî Sadreddin Han Âzerde Dihlevî, Mevlânâ Gülşen Ali Cavnûrî ve Mevlânâ Nûrî'l-Hasen Kandehevî gibi âlimlerden özellikle fıkıh ve usûl-i fıkıh dersleri aldı. Hindistan'da XIX. yüzyılın sonunda, tarihi ehl-i hadîs* çizgisini devam ettirmeye üzere ortaya çıkan Ehl-i Hadîs Cemaati'nin kurucusu Nezîr Hüseyin Dihlevî'den hadis okudu. Uzun süre

sohbetinde bulunduğu bu hocasının *Mi'yârü'l-ĥak* adlı kitabının telifinde ona yardım etti. 1864'te öğrenimini tamamlayıp Batâle'ye döndü ve tefsir dersleri verip vaaz etti.

Muhammed Hüseyin, muhalifleriyle giriştiği polemikler sebebiyle Urduca *İşâ'atü's-sünne* adlı aylık dergiyi çıkarmaya başladıktan sonra üne kavuştu. Derginin ilk üç sayısı, Amritsar'da neşredilen *Sefîr-i Hind* gazetesinin eki halinde (Nisan-Haziran 1878) ve ardından müstakil olarak yayımlandı. Muhammed Hüseyin, Ehl-i hadîs grubunun ilk süreli yayını olan bu dergide hristiyanları, bid'at firkalarını, Ehl-i Kur'an ekolünü, Kâdiyânîler'i, modernistleri ve başta Hanefiler olmak üzere mezhep imamlarını taklit edenleri sert bir dille eleştirdi. Onun en büyük hedeflerinden biri Kâdiyânîler ve liderleri Mirza Gulâm Ahmed'di. Önceleri Ehl-i hadîs hareketi içinde yer alan, daha sonra ayrılarak Kâdiyânîlik'in temellerini atan bu eski ders arkadaşına ilk defa o karşı çıktı ve bütün Kuzey Hindistan'ı dolaşarak Ahmediyye hareketi liderinin ve müntesiplerinin mürted veya sapık olduğuna dair yaklaşık 200 âlimin imzasını taşıyan bir fetva aldı (8 Mayıs 1891). Bu çabaları sonucunda 1899'da Pencap hükümeti Mirza Gulâm Ahmed'in faaliyetlerini sınırlayan bir karar aldı (May, s. 137-138). Onun yazılarında hedef aldıklarından biri de Ehl-i hadîs hareketinden koparak hadîsin delil olma değerini inkâr eden ve sadece Kur'an'la yetinme iddiasında bulunan Ehl-i Kur'an grubunun liderlerinden Abdullah Çekrâlevî olup küfrüne fetva veren Hint ulemâsının görüşlerini 1902 yılı sonlarında dergisinde yayımladı (Hâdim Hüseyin İlahîbahş, s. 31-32); bunun üzerine hükümet Çekrâlevî'nin hayatını korumak zorunda kaldı (Azîz Ahmed, s. 147).

Hindistan halkının çoğunluğunu oluşturan muhtelif mezheplere mensup müslümanlar ve özellikle Hanefiler de Muhammed Hüseyin'in hedeflerinden biri haline gelmiştir. İctihad, taklit, hadîsle amel gibi meseleler ve bunların uygulamadaki yansımalarını teşkil eden namazda rûkûdan sonra elleri kaldırma, cemaatle namazda Fâtiha sûresinden sonra "âmin"i yüksek sesle söyleme ve imama uymakla beraber Kur'an da okuma gibi konular çevresindeki tartışmalar çeşitli makale ve kitapların yazılmasına vesile oldu. Onun bu konularla ilgili olarak Hanefî âlimlerine meydan okuması, Mahmûd Hasan Diyûbendî'nin *Edille-i Kâmile* (İz-

hâr-ı ĥak) adlı bir eseri kaleme almasına yol açtı. Mevlevî'nin Hindistan'daki Hanefiler'i temsil eden Diyûbend ekolünün kurucularından Muhammed Kâsım Nânevtevi ile yaptığı tartışma da ünlüdür (Metcalf, s. 285). Abdülhay el-Hasenî, onun Sünnî gruplarla giriştiği bu polemiklerin faydasız tartışmalara dönüştüğünü, hatta fitneye sebep olduğunu, bazı çatışmalara zemin hazırladığını, İslâm'ı ve müslümanları zaafa düşürdüğünü söyler ve bunu farkedenden Mevlevî'nin daha müsamahakâr bir yol izlediğini kaydeder (*Nûzhe*, VIII, 427-428).

Muhammed Hüseyin, itikadda sahih rivayetlere dayanan Selef'in görüşlerine tâbi olmayı ve amelde herhangi bir mezhebi taklit etmeden nasların zâhirine bağlanmayı savunmakta, âlimlerin görüşlerini de Kitap ve Sünnet ışığında değerlendirmektedir. Ancak taklidin reddine ve herkesin ichtihad etmesi anlayışına dayanan bu düşüncenin zamanla Seyyid Ahmed Han'da olduğu gibi yeni Mu'tezilî düşüncelere, Abdullah Çekrâlevî'de hadîsin inkârına, Gulâm Ahmed Kâdiyânî'de nübüvvet iddialarına kadar vardığını görürnce onun kendisini Hanefî Ehl-i hadîs olarak nitelendirmeye başladığı söylenmektedir (Hâlid Mahmûd, II, 384-389). Muhammed Hüseyin'in Ehl-i hadîs hareketi açısından önemli bir faaliyeti de bu ismin resmî hüviyet kazanması yönündeki gayretidir. Ehl-i hadîs önceleri kendilerini bu isim yanında Muhammedî ve muvahhid diye adlandırırken muhalifleri onlara Vehhâbî, gayri mukallid, lâ-mezhep gibi isimler vermekteydi. Fakat onlar Vehhâbîlik'le alâkaları bulunmadığını çeşitli vesilelerle açıklamıştır. Muhammed Hüseyin, 1887'de İngiliz hükümetinin Pencap valisine bir dilekçe vererek kendilerine nisbet edilen Vehhâbî isminin bütün resmî dairelerden kaldırılmasını ve adlarının Ehl-i hadîs olarak tescil edilmesini istedi. Bu isteği önce Pencap'ta, ardından bütün Hindistan eyaletlerinde kabul edildi (Metcalf, s. 279, 281; Hâlid Mahmûd, II, 366-367, 370).

Tedris, vaaz, irşad ve telif faaliyetleriyle polemikçiliği yanında gazeteciliği ve cemiyetçiliğiyle Ehl-i hadîs hareketine önemli katkılarda bulunan Muhammed Hüseyin 27 Ocak 1920'de vefat etti ve memleketi Batâle'de defnedildi. Onun görüşleri, dergisindeki yazıları dışında kaleme aldığı polemik türü risâleleriyle *Şahîh-i Buĥârî* ve *Mişkâtü'l-Meşâbih* üzerine yazdığı ta'lîkat ve hâşiyelerde yer almaktadır.

Eserleri. Muhammed Hüseyin'in çoğu Urduca risâleler halinde olan eserleri genellikle Hindistan'daki Ehl-i hadîs hareketinin diğer gruplarla ihtilâflarına dairdir. Onun en önemli eseri kendi yönetiminde yaklaşık yarım asır aylık olarak yayımı süren *İşâ'atü's-sünne*'dir. Bu dergi önce Amritsar, sonra Lahor'da yayımlanmıştır. Mevlevî'nin diğer eserleri ise şunlardır: *el-Burhânü's-sâtî'*, *et-Tibyân (el-Beyân) fi reddi'l-burhân* (içtihad ve taklit konusundadır), *el-İktisâd fi mesâ'ili'l-cihâd* (cihad aleyhinde kaleme alınmış bir risâle olduğu belirtilmektedir), *Müfteta-hu'l-kelâm fi hayâti'l-Mesih 'aleyhi's-selâm, İ'âze-i Rahmânî, Buğz o Tehâcür, Takdîr aor Cebr o İhtiyâr, el-İktisâd fi beyânî'l-i'tikâd* (Allah'ın sıfatları hakkındadır), *el-İktisâd fi hükmi's-şehâde ve'l-milâd, Keşfü'l-estâr 'an vec-hi'l-izhâr, Minahu'l-bârî fi tercihi Şahîhi'l-Buhârî, İsbât-ı Nübüvvet, Tevrât o İncil ki Nisbet İslâmî 'Akâ'id, el-Meşrû' fi zikri'l-iktizâ' bi'l-muhâlifîn fi'l-fürû'*, *Hidâyetü'r-Rab li-ibâhati'd-çâb, el-Mefâtîh fi bahşi't-terâvih, Secde-i Ta'zîm, Ta'likât 'alâ Kitâbi's-şalât ve'l-meğâzî ve'l-tefsîr mine'l-Buhârî, Ta'likât 'ale'n-nuşi'l-evvel mine'l-Mişkât ve Muhammed Hayât es-Sindî'nin el-İkâf 'alâ sebebi'l-ihtilâf* adlı eserinin Urduca'ya çevirisi (nşr. Atâullah Hanîf Büc-yânî, Lahor 1959).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülhay el-Hasenî, *Nüzhetü'l-havâtir*, VIII, 427-428, 469; Rahman Ali, *Tezkire-i 'Ulemâ-i Hind* (trc. M. Eyyûb Kâdirî), Karacı 1961, s. 454-455; L. S. May, *The Evolution of Indo-Muslim Thought After 1857*, Lahore 1970, s. 137-138; Ebû Yahyâ İmâm Han Nevşehrevî, *Hindustân meyn Ehl-i Hadîs ki 'İlmî Hidmât* (nşr. M. Hanîf Yezdânî), Sahival 1391/1971, s. 29, 71, 100; Kârî Füyûzrahman, *Meşâhîr-i 'Ulemâ-i Diyû-bend*, Lahor 1976, I, 568-569; B. D. Metcalf, *Islamic Revival in British India: Deoband 1860-1900*, Princeton 1982, s. 212-213, 279, 281, 285, 289; Hâlid Mahmûd, *Âşârü'l-hadîs*, Lahor 1988, II, 366-380, 384-390; Hâdim Hüseyin ilâhîbahş, *el-Kur'âniyyûn ve şübühâtühüm havle's-sünne*, Tâif 1409/1989, s. 31-32; İrşâdülhak Eserî, *Pak u Hind meyn 'Ulemâ'ey Ehl-i Hadîs ki Hidmât-ı Hadîs*, Faysalâbâd 1990, s. 124-125, 131; Aziz Ahmed, *Hindistan ve Pakistan'da Modernizm ve İslâm* (trc. Ahmet Küskün), İstanbul 1990, s. 144-147; Mehmet Özşenel, *Pakistan'da Hadis Çalışmaları* (yüksek lisans tezi, 1992), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 74, 82, 87-88; Abdünnebi Kevkeb, "Muhammed Hüseyin Baţâlevî (Mevlevî)", *UDM*, XIX, 414-416; Abdullah Aydınlı, "Ehl-i Hadîs", *DİA*, X, 508; *Encyclopaedia of Muslim Biography: India, Pakistan, Bangladesh* (ed. N. Kr. Singh), New Delhi 2001, IV, 31.

MEHMET ÖZŞENEL

MUHAMMED b. HÜSEYİN el-VÂSİTÎ

(bk. KALÂNİSÎ, Muhammed b. Hüseyin).

MUHAMMED b. İDRİS

(bk. ŞÂFİİ).

MUHAMMED İKBAL

(bk. İKBAL, Muhammed).

MUHAMMED İLİŞ

(محمد عليش)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed İliş el-Misrî (ö. 1299/1882)

Mâlikî âlimi, başmüftü.

Receb 1217'de (Kasım 1802) Kahire'de doğdu. Fas asıllı bir aileye mensup olup dedesi hac dönüşü Trablusgarp'a yerleşmiş, amcalarından biri Mekke'de, diğer iki amcasıyla babası Kahire'de yaşamış ve burada vefat etmiştir. Lakabı çeşitli kaynaklarda İliş, Ulleyş, Uleyş, Aleyş şeklinde kaydedilmişse de doğru telaffuzu bizzat kendisi tarafından belirtildiği üzere İliş'tir. Bazıları bu lakabı Ali adının küçültme haliyle irtibatlıdır. Fas'ta Alâlişe adlı bir eşraf kabilesinden söz ederek tanınmış mutasavvıf Abdülâzîz ed-Debbâğ'ın da cediti olan ileri atalarından birinin Allûş adını taşıdığını ve lakabının bununla ilgili olduğunu söyler (Ali Paşa Mübârek, IV, 88-89; Delanoue, I, 129-130).

Muhammed İliş, ilk öğreniminden ve Kur'an'ı ezberledikten sonra 1232'de (1817) Ezher'e girdi. Burada Muhammed el-Emîr es-Sagîr, Abdülcevâd eş-Şebâsî, Avaz es-Sünbâvî, Mustafa es-Selmûnî, Mustafa el-Bûlâkî, Hasan Hamîde el-Adevî gibi âlimlerden ders aldı; kendisine icâzet verenler arasında İbrâhim el-Mevlevî, Mustafa el-Bennânî, Muhammed Hubeyş bulunmaktadır. İslâmî ilimlerde ihtisas sahibi olarak adını duyurdu ve 1245'te (1829) müderrisliğe başladı; kendi zamanındaki Ezher ulemâsının hemen hepsi onun derslerini takip etti. Bunlar arasında Ezher şeyhi Muhammed el-İnbâbî, Mahlûf el-Minyâvî, Muhammed el-Haddâd, Mansûr el-Adevî, Ahmed el-Üchûrî, Abdurrahman b. Muhammed eş-Şirbînî

ve Abdurrahman el-Bahrâvî'nin adları anılabilir. Ayrıca Şam ulemâsından İbn Âbidînzâde ondan ders almıştır. Hacvî Muhammed İliş'i, Cennûn lakabıyla tanınan çağdaşı Faslı âlim Muhammed b. Medenî el-Fâsî ile denk görür, bu ikisinin benzerinin Yemen'de Şevkânî ve Irak'ta Âlûsî olduğunu belirtir.

Şevval 1270'te (Temmuz 1854), Ezher şeyhliğinden sonra ikinci sırada öneme sahip Mısır Mâlikî meşihatlığı ve başmüftülüğüne tayin edildi. Takvâ ehli olması yanında ilmî konularda titiz, uzlaşmaz ve heybetli bir kişiliğe sahipti. Bir camide aynı anda birden fazla cemaatle namaza cevaz vermelerinden dolayı Şâfiî ulemâsına şiddetle karşı çıkan İliş, Mâlikî ulemâsından Hasan el-İdvî'nin verdiği bir fetvayı hatalı görüp bundan dönmesi isteğinin İdvî tarafından kabul edilmemesi yüzünden onu Ezher'de ders okutmaktan menetti. Bunun üzerine toplanan meşâyih meclisi, Mâlikî meşihatlığı unvanı kendisinde kalmakla birlikte bu göreve bağlı resmî yetkileri elinden aldı ve İdvî'yi Ezher'deki görevine iade etti.

Yenilik ve islah gayretlerine karşı muhafazakâr bir tavır benimseyen İliş, Ezher şeyhi Mustafa el-Arûsî'nin müderrisler için klasik icâzet yerine imtihan usulünü getirme yönündeki çalışmalarına muhalefet ettiyse de ondan sonraki Ezher şeyhi Mehdî el-Abbâsî'nin bu projeyi gerçekleştirmesine engel olamadı. Yine 1871-1879 yıllarında Kahire'deki ikametı sırasında Cemâleddîn-i Efgânî'nin Ezher'de ders ve konferans vermesine karşı çıkanların başında İliş gelmekteydi. Mehdî el-Abbâsî'nin Hanefî olması ve bazı reformlar gerçekleştirmesi sebebiyle, Urâbî Paşa hareketinden sonra Ezher çevresinde ona karşı oluşturulan muhalefette de önemli rol oynayan İliş, Ezher şeyhi olma arzusunun gerçekleştiremedi; Mehdî görevden alınca yerine Şâfiî ulemâsından Muhammed el-İnbâbî getirildi (Aralık 1881). Muhammed İliş, 1882'de Mısır'ın İngiltere tarafından işgali sürecinde Hidiv Tevfik Paşa'ya karşı millî hareket içinde yer aldı, olanlardan hidivi sorumlu tutarak onu Bâbâî'ye şikâyet etti. Bir grup âlimle birlikte, hidivin İngilizler'le iş birliği yapmak suretiyle dine ve vatana ihanet ettiğine dair fetva verdi.

Tasavvufa karşı müsbet bir tavra sahip olan Muhammed İliş, Şâzeliyye tarikatına mensuptu. Bununla birlikte dinî ölçülere aykırı tutum ve uygulamalara şiddetle karşı çıkardı. Yöneticilerden uzak durmaya çalışırdı. Ezher'den başka son yıllar